

К. А. Алексеєва,  
к. держ. упр., старший викладач кафедри менеджменту,  
Київський національний лінгвістичний університет

# ОБГРУНТУВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМ КАПІТАЛОМ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

*У статті визначено сутність інтелектуального капіталу. Досліджено існуючі способи оцінки інтелектуального капіталу в сучасних умовах. Проаналізовано особливості управління інтелектуальним капіталом на рівні окремої фірми та на рівні держави.*

*In the article the essence of the intellectual capital has been dedicated. The ways of evaluation of the intellectual capital in the current conditions have been researched. The peculiarities of management of the intellectual capital on the level of a separate firm and on the state level have been analyzed.*

*Ключові слова: інтелектуальний капітал, оцінка інтелектуального капіталу, управління інтелектуальним капіталом на рівні фірми, управління інтелектуальним капіталом на рівні держави.*

*Key words: intellectual capital, evaluation of the intellectual capital, management of intellectual capital on the separate firm level, management of intellectual capital on the state level.*

## ВСТУП

На теперішній час уже не викликає ніяких сумнівів той факт, що роль інтелектуального капіталу у розвитку є ключовою, причому це стосується як окремої фірми, так і цілої країни. На рівні окремої фірми наявність та вміння ефективно використовувати інтелектуальний капітал визначає її конкурентоздатність на ринку. На рівні держави інтелектуальний капітал є одним із факторів інтенсивного економічного зростання. У цьому зв'язку важливими є наукові розробки, які стосуються механізмів управління інтелектуальним капіталом в сучасних умовах.

Зазначимо, що підходи до управління інтелектуальним капіталом на мікро- та макrorівнях відрізняються та мають свої особливості. Окрім того, нематеріальна природа інтелектуального капіталу зумовлює виникнення труднощів при його оцінці, що сильно ускладнює процес управління ним.

З огляду на вищезазначене, тема даної статті є актуальною та вимагає подальших наукових розробок.

## МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета даної статті є обґрунтування особливостей управління інтелектуальним капіталом в сучасних умовах. Для досягнення мети передбачено:

- визначення сутності інтелектуального капіталу;
- дослідження існуючих способів оцінки інтелектуального капіталу в сучасних умовах;
- аналіз особливостей управління інтелектуальним капіталом на рівні окремої фірми та на рівні держави.

## РЕЗУЛЬТАТИ

Інформаційна революція, яка зумовила перехід від індустріального суспільства до постіндустріального, перетворила інформацію та знання на ключову продуктивну силу, змінила місце та роль людини в новому суспільстві, а сукупний інтелек-

туальний капітал нації став визначальним фактором прогресу. Якщо раніше, в умовах індустріального суспільства, стимулюючим та обмежуючим фактором розвитку виступав капітал, то на теперішній час соціально-економічний розвиток країни залежить від вміння використовувати та нарощувати інтелектуальний продукт. Структура багатства як окремої фірми, так і країни загалом на сьогодні уже не визначається виключно виробничими та природними ресурсами. Домінуючим фактором зростання стають нематеріальні ресурси, серед яких знання, вміння, освіта та кваліфікація працівників, інформаційні та управлінські системи, права на винаходи, корисні моделі, торговельні знаки, відносини з клієнтами, тобто все те, що можна віднести до категорії інтелектуальний капітал.

У таких умовах виникає необхідність дослідження проблем та створення конкретних механізмів управління інтелектуальним капіталом. На сьогодні уже недостатньо виявляти економічну сутність інтелектуального капіталу та необхідність його розвитку, потрібно розв'язувати ряд управлінських проблем щодо його формування та ефективного використання на мікро- та макrorівнях.

На рівні окремого підприємства інтелектуальний капітал виступає основою для майбутнього зростання цього підприємства. Процес управління інтелектуальним капіталом є складовою частиною загального процесу стратегічного управління підприємством, який повинен у довгостроковій перспективі забезпечити його стійкий розвиток.

Необхідність державного управління інтелектуальним капіталом витікає із потреби забезпечити реалізацію інноваційних пріоритетів державної політики, сталого розвитку, інтелектуалізації економіки, інтенсивного економічного зростання — всього, що сприятиме побудові на вітчизняних теренах постіндустріального суспільства.

Поняття "інтелектуальний капітал" має достатньо загальний характер та зазвичай означає суму знань працівників

тієї чи іншої компанії, яка забезпечує її конкурентоздатність [3, с. 45]. Дане поняття може включати також ще організаційні можливості та інформаційні канали, які можна використовувати для створення багатства [1, с. 117]. Так, провідний український вчений А. Чухно визначає інтелектуальний капітал як "капітал, що акумулює наукові та професійно-технічні знання працівників, поєднує інтелектуальну працю та інтелектуальну власність, нагромаджений досвід, спілкування, організаційну структуру, інформаційні мережі..." [4, с. 48].

Паралельно існують та широко вживаються в науці та практиці категорії "нематеріальні активи" та "інтелектуальна власність". Варто зазначити, що категорія "інтелектуальний капітал" є ширшою за змістом за зазначені поняття та несе більше управлінське та економічне значення, в той час як категорії "нематеріальні активи" та "інтелектуальна власність" є більш правовими та бухгалтерськими.

Більшість іноземних та вітчизняних науковців виділяють три основних підходи до визначення сутності інтелектуального капіталу: структурний, функціональний та термінологічний [2, с. 21]. Найбільш поширеним при визначенні сутності інтелектуального капіталу є структурний підхід, за якого велика увага приділяється виділенню структурних елементів інтелектуального капіталу. Так, яскравим прикладом застосування структурного підходу є роботи американського економіста Т. Стюарта, який стверджує, що інтелектуальний капітал є сумою людського, структурного, споживчого, організаційного, інноваційного та процесного капіталу. Причому людський капітал виступає основою для інших його складових, хоча і не може бути повністю привласненим компанією і виступати об'єктом купівлі-продажу, оскільки носієм його є конкретна людина.

При застосуванні функціонального підходу під час визначення сутності інтелектуального капіталу відбувається дослідження конкурентних переваг, отриманих внаслідок застосування додаткових знань. Термінологічний підхід зводиться до вживання терміна "інтелектуальний капітал" для позначення нематеріальних активів фірм. При цьому недоліком є ототожнення понять інтелектуальний капітал та нематеріальні активи.

На нашу думку, надзвичайно влучним є визначення О. Кендіохова [2, с. 29], який визначає інтелектуальний капітал як інтелектуальні ресурси підприємства, здатні створювати нову вартість та представлені людським та машинним інтелектом, а також інтелектуальними продуктами, виробленими самостійно чи залученими з інших джерел (куплені, орендовані) як засоби створення нової вартості. У даному визначенні акцентується увага на поєднанні людського та машинного (організаційного) інтелекту при створенні нової вартості.

Важливим також є визначення особливостей інтелектуального капіталу у порівнянні з іншими видами капіталу (земля, будівлі, споруди, машини, фінансовий капітал). Особливістю інтелектуального капіталу, його відмінною рисою є те, що він не є ані фінансовим ресурсом, ані матеріальним активом, тобто не є матеріальним у традиційному розумінні, хоча і здатний набувати певних матеріальних форм. Інтелектуальний капітал матеріалізується уже в процесі його використання, причому споживання інтелектуального капіталу, часто є процесом його примноження. Водночас в умовах постіндустріального суспільства практично все, що створене або могло б бути створеним без участі інтелектуального капіталу, не є конкурентоздатним априорі, що, власне, і перетворює інтелектуальний капітал на основний компонент визначення ринкової вартості сучасних підприємств.

Класиками економічної думки визначено, що капітал взагалі є передусім вартістю, яка приносить нову вартість. З точки зору економічної науки, ключовим є визначення сутності інтелектуального капіталу як такого, а також відстеження процесу принесення ним доданої вартості, тобто,

власне, його економічного змісту. З позицій управлінської науки важливим є формування інтелектуального капіталу та ефективне його використання. Інтелектуальні ресурси (різноманітні наукові, професійні, загальні знання, досвід, вміння, навички) можуть перетворитися на інтелектуальний капітал тільки у випадку їх ефективного використання, тобто використання, яке здатне створювати нову вартість. Отже, домінуючою метою разом з накопиченням та формуванням інтелектуальних ресурсів стає перетворення їх в процесі використання на інтелектуальний капітал, який створює додану вартість.

Вище уже зазначалось, що інтелектуальні ресурси як такі часто є невіддільними від носіїв цих ресурсів, тобто від людей. Саме тому контролювати розвиток та накопичення інтелектуального капіталу можливо тільки у випадку створення умов для розвитку як окремої людини, особистості, так і цілих колективів. На теперішній час у світі існує велика кількість фірм, ціна яких у десятки разів перевищує ціну її матеріальних активів, що свідчить про високий рівень розвитку інтелектуального капіталу таких фірм — персоналу, управлінських систем, менеджменту та інших його складових.

Процес управління формуванням та розвитком інтелектуального капіталу відіграє на сьогодні ключову роль. Управлінська наука концентрує свою увагу на процесах нарощування та ефективного використання інтелектуального капіталу на двох рівнях: мікрорівні, тобто рівні окремої фірми (підприємства), та макрорівні, тобто на рівні держави. Відповідно, існує менеджмент інтелектуального капіталу у сфері бізнесу, тобто бізнес-управління, та державне управління інтелектуальним капіталом.

У мінливих умовах ринку фірми змушені оцінювати наявний у них інтелектуальний капітал. Існує ряд методик для здійснення цього процесу. Одна з таких методик, запропонована К. Свейбі, дозволяє розрахувати вартість інтелектуальних активів як різницю між вартістю компанії та вартістю її матеріальних активів або балансовою вартістю. Розраховують також коефіцієнт Тобіна, названий так за прізвищем американського економіста Дж. Тобіна (Нобелівська премія 1981 р.). Коефіцієнт Тобіна є відношенням ринкової вартості ціни компанії до ціни заміщення її реальних активів (будівель, споруд, обладнання та запасів), причому чим вищим є даний коефіцієнт, тим ґрунтовнішою є роль інтелектуального капіталу у створення вартості. Для окремих компаній, що діють у сфері виробництва програмного забезпечення та Інтернет-технологій, коефіцієнт Тобіна є найвищим. Це означає, що матеріальний капітал у таких компаніях практично не бере участі у створенні вартості. У випадку ж, якщо коефіцієнт Тобіна є меншим за 1, вважається, що інтелектуальний капітал компанії є настільки нерозвиненим, що навіть немає сенсу інвестувати в дану компанію.

П. Страссманом запропонований підхід до проведення оцінки вартості інтелектуального капіталу на основі інформаційної продуктивності або віддачі на інформаційний менеджмент. Даний підхід важко застосувати на практиці через складність виокремлення витрат на знання та інтелектуальні зусилля менеджменту. Ще один вчений, Ц. Гріхілес, у своїх дослідженнях вивів формулу, яка показує, як повинна змінюватись величина інтелектуального капіталу з ростом обсягу виробництва.

На жаль, на макрорівні оцінити інтелектуальний капітал надзвичайно важко. Поки що відсутні методики для розрахунку інтелектуального капіталу країни. Оцінка динаміки інтелектуального капіталу на рівні держави може здійснюватись за окремими елементами інтелектуального капіталу, які водночас не надають повної інформації для обліку інтегрального інтелектуального капіталу країни. Так, часткову оцінку наявного інтелектуального капіталу країни здійснюють на основі даних Держкомстату щодо, наприклад, чисельності фахівців, які виконують наукові і науково-технічні

роботи, або кількості заявок на патенти та кількості виданих патентів, або інших аналогічних даних. Можна також оцінювати інтелектуальний капітал країни шляхом аналізу приросту доданої вартості різноманітних підприємств, організацій, галузей, регіонів та узагальнення даних по ним. Такий підхід є доцільним при розробці стратегії довгострокового розвитку країни, оскільки дозволяє визначити, які підприємства, організації, галузі, регіони є конкурентоспроможними, які потребують підтримки держави, та які, можливо, підтримувати не варто.

Відмінності у підходах до управління інтелектуальним капіталом на мікро- та макrorівнях можна виявити за такими критеріями: оточення, цілі, ресурси, мотиви, відповідальність.

При здійсненні процесу державного управління інтелектуальним капіталом наявне своєрідне оточення, в якому здійснюється цей процес та яке значно впливає на цілі та результати діяльності органів державного управління щодо розвитку та використання інтелектуального капіталу країни. Таким оточенням є різноманітні системи політичного (політичні партії) та функціонального (певні групи, які лобіюють свої інтереси) представництва. Щодо управління інтелектуальним капіталом на рівні фірми (підприємства), то значний вплив з боку оточення не здійснюється, окрім, можливо, певних пільг та заохочень з боку держави для інноваційних підприємств.

При управлінні інтелектуальним капіталом у сфері бізнесу головною, а іноді і єдиною метою діяльності був і залишається прибуток. Усвідомлення менеджерами ключової ролі інтелектуального капіталу у забезпеченні конкурентоспроможності своєї фірми стає визначальним фактором його розвитку. З огляду на це, керівництво фірми вживає різноманітних заходів щодо мотивації інтелектуальних кадрів, умілого накопичення та використання інформації, впровадження інформаційних технологій тощо. Надалі здійснюється оцінка динаміки інтелектуального капіталу фірми та підсумовується виконана робота.

Для державного управління цілі є багатовекторними, часто мають загальний характер, не піддаються кількісному виміру. В ринкових умовах розвиток інтелектуального капіталу на рівні держави може здійснюватись винятково непрямыми методами шляхом використання "невидимої руки ринку". На відміну від комерційних організацій, де цілі виникають всередині організації, складаються з індивідуальних цілей, а вже потім перетворюються на певну групову мету, мету організації, цілі державного управління спочатку мають загальний характер, а вже потім конкретизуються, тобто наявний зворотній процес постановки цілей.

У сфері бізнесу взаємовідносини між різними суб'єктами (роботодавцями та працівниками, постачальниками та замовниками тощо) мають добровільно-договірний характер, а ресурси акумулюються у процесі здійснення господарської діяльності. Саме тому формування інтелектуального капіталу на фірмі найчастіше здійснюється за допомогою різноманітних загальновідомих мотиваційних заходів щодо заохочення та залучення цінних інтелектуальних кадрів, підтримки належного матеріально-технічного стану, а також встановлення довготривалих відносин із партнерами по бізнесу та споживачами.

На макrorівні органи державного управління володіють набором інструментів, які дозволяють у рамках, визначених законом, застосовувати примус. Так, для розвитку інтелектуального капіталу держава може шляхом збільшення оподаткування організацій мобілізувати значні фінансові ресурси, а потім здійснити примусовий перерозподіл ресурсів на розвиток інтелектуального капіталу країни, тобто фінансувати за рахунок бюджету виробництво інтелектуальних благ, що може трактуватись як вияв компромісу між економічною ефективністю та суспільною необхідністю.

Мотивом для розвитку інтелектуального капіталу на рівні підприємства є підвищення його конкурентоспроможності та

прибутковості. Саме тому з позицій управління підприємством наявною є пряма залежність між комерційним успіхом та доцільністю інтелектуалізації господарської діяльності. На рівні держави розвиток інтелектуального капіталу не залежить від вимог ринку, а скоріше виступає одним із пріоритетів соціально-економічного розвитку країни.

З точки зору відповідальності за наслідки рішень, які приймаються управлінськими кадрами та стосуються розвитку інтелектуального капіталу, то на рівні окремого підприємства не продумані та нераціональні рішення керівництва можуть призвести до значних фінансових втрат, аж до банкрутства фірми. Саме тому керівники підприємств часто неохоче приймають рішення, які не гарантують швидкої окупності вкладених коштів, а оскільки кошти, витрачені на інтелектуальний капітал, повертаються зазвичай не досить швидко, то і рішення такі керівниками приймаються найчастіше із неохотою.

На рівні держави відповідальність за прийняття будь-яких рішень, в тому числі і щодо розвитку інтелектуального капіталу, розповсюджується між великою кількістю організацій та виконавців, а органам державного управління, в принципі, не загрожує банкрутство. Тому рішення можуть часто, на жаль, мати популістський характер, бути скоріше політичними, аніж управлінськими.

## ВИСНОВКИ

Таким чином, на разі надзвичайно важливим управлінським завданням є стимулювання розвитку інтелектуального капіталу на всіх рівнях. На рівні підприємств усвідомлення ролі інтелектуального капіталу та ефективне управління ними здатне забезпечити конкурентоспроможність цих підприємств у довгостроковій перспективі. На рівні держави управління інтелектуальним капіталом набуває ключової ролі, що є викликаним радикальними трансформаціями у всіх сферах життя, пов'язаними із переходом до постіндустріального суспільства.

За своєю суттю інтелектуальний капітал є різновидом капіталу, оскільки володіє здатністю створювати нову вартість. Водночас нематеріальні форми, в яких існує інтелектуальний капітал, складність його визначення та пов'язане з цим ускладнення його оцінки диктують нові вимоги до управління ним.

На разі існує ряд методик щодо оцінки інтелектуального капіталу на рівні окремого підприємства, водночас всебічна оцінка інтелектуального капіталу на макrorівні продовжує залишатися проблемою.

Аналіз особливостей управління інтелектуальним капіталом на рівні окремої фірми та на рівні держави показав, що відмінності у підходах до управління на різних рівнях пов'язані з відмінностями у оточенні, цілях, ресурсах, які акумулюються для реалізації поставлених завдань, мотивах розвитку інтелектуального капіталу та відповідальності, яка виникає при неефективному управлінні.

## Література:

1. Глазырин М.В. Инновационный социально-производственный комплекс на уровне муниципального образования / М.В. Глазырин; Центр. экон.-матем. ин-т РАН. — М.: Наука, 2007. — 307 с.
2. Кендюхов О.В. Эффективное управление интеллектуальным капиталом: [монография] / О.В. Кендюхов. — Донецьк: ДонУЕП, 2010. — 311 с.
3. Родионова Е.М., Кузьмина Е.Е. Институциональные инновации на рынке человеческого капитала России / Е.М. Родионова, Е.Е. Кузьмина // Инновации. — 2007. — № 10. — С. 41—45.
4. Чухно А.А. Интеллектуальный капитал: сущность, формы та закономірності розвитку / А.А. Чухно // Економіка України. — 2010. — № 11. — С. 48—55.

*Стаття надійшла до редакції 10.08.2011 р.*